

Nacionalismus

KAPITOLA

5

Charakteristika

Slovo „národ“ (*nation*), které se užívalo od 13. století, je odvozeno od latinského *nasci*, tj. narodit se. Ve tvaru *natio* označovalo skupinu lidí spojených narozením, přesněji místem narození. Původně tedy „národ“ znamenal lidské plemeno nebo rasu; politický význam to však nemělo žádný. Teprve v 18. století začalo toto slovo získávat určitý politický přídech, a to ve chvíli, kdy se jednotlivci nebo skupiny začali označovat jako „nacionalisté“ ve smyslu členové, resp. příslušníci národa. V tisku užil slovo „nacionalismus“ poprvé francouzský kněz a odpůrce jakobínů Augustin Barruel, a to v roce 1789. Zhruba v polovině 19. století se obecně uznávalo, že nacionalismus je určitá politická doktrína, resp. politické hnutí; stal se například významnou složkou revolucí, které se Evropou přehnal v roce 1848.

Nacionalismus lze obecně definovat jako názor, podle něhož ústředním principem politické organizace je národ. V tom vychází nacionalismus ze dvou předpokladů. Za prvé, lidstvo je přirozeně rozděleno na různé národy; za druhé, národ je nejvhodnější a možná jedinou legitimní jednotkou politického vládnutí. Klasický politický nacionalismus se tudíž snaží o to, aby hranice státu spadaly jedno s hranicemi národa. V rámci tzv. národních států by se tedy příslušnost k národu a příslušnost ke státu (občanství) kryly. Nacionalismus je však ideologický fenomén složitý a značně různorodý. Nejen že existují různé politické, kulturní a etické formy nacionalismu; rovněž politické důsledky nacionalismu byly značně rozdílné a někdy i protikladné. Třebaže byl nacionalismus spojován s neotřesitelnou vírou v sebeurčení národa, založenou na předpokladu, že si všechny národy jsou rovny, byl využíván také k obraně tradičních institucí a tradičního společenského uspořádání a k podpoře programů válek, dobytých tažení a imperialismu. Nacionalismus byl spojován se značně rozdílnými ideologickými proudy od liberalismu po fašismus.

Obsah

Charakteristika	159
Vznik a vývoj	160
Hlavní téma – z lásky k vlasti	162
Nacionalismus a politika	173
Překonávání nacionalismu	183
Nacionalismus v 21. století	187

Vznik a vývoj

Myšlenka nacionalismu se zrodila za francouzské revoluce. Předtím se jednotlivé země chápaly jako „říše“, „knížectví“ nebo „království“. Obyvatelé určité země byli „poddaní“ a hlavním zdrojem jejich politické identity nebylo vědomí příslušnosti k národu ani **patriotismus**, resp. vlastenectví. Francouzští revolucionáři, kteří povstali v roce 1789 proti Ludvíku XVI., však povstali ve jménu lidu a tento lid chápali jako „francouzský národ“. Na jejich myšlenky měly vliv spisy Jeana-Jacqua Rousseaua (viz str. 169) a nová doktrína samosprávy lidu, resp. lidové samosprávy. Nacionalismus byl tudíž doktrínou revoluční a demokratickou, ve které se odrážela myšlenka, že z „poddaných krále“ se mají stát „občané Francie“. **Národ** má být svým vlastním pánem. Za revolučních a napoleonských válek let 1792–1815 byla velká část evropského kontinentu napadena Francií; to vyvolalo jak protifrancouzské nálady, tak touhu po nezávislosti. V Itálii a v Německu, po dlouhou dobu rozdrobených do mnoha malých států, pomohl zážitek cizího vpádu poprvé navodit vědomí národní jednoty, vyjadřované novou řečí nacionalismu, zděděnou z Francie. Počátkem 19. století se ideje nacionalismu rozšířily i do Latinské Ameriky, kde Simón Bolívar (1783–1830), „Osvoboditel“, stál v čele revolucí proti španělské nadvládě v tehdejší Nové Grenadě, tedy v nynější Kolumbii, Venezuele a Ekvádoru, stejně jako v Peru a v Bolívii.

Nacionalismus se v mnoha ohledech vyvinul v nejúspěšnější a nejpřitažlivější politické krédo, které po více než dvě stě let pomáhalo utvářet a přetvářet dějiny v mnoha částech světa.

Zvedající se vlna nacionalismu překreslila v 19. století mapu Evropy, jelikož autokratické a mnohonárodní říše turecká, rakouská a ruská se počaly pod tlakem nacionalistů a liberálů drolit. V roce 1848 propukla nacionalistická povstání v italských státech, mezi Čechy a Maďary, i v Německu, kde se touha po národní jednotě projevila ustavením Frankfurtského parlamentu, který však trval jen krátce. Devatenácté století bylo obdobím formování národů. Itálie, o které se kdysi rakouský kancléř Metternich pohrdlivě vyjádřil jako o „pouhém zeměpisném označení“, se v roce 1861 sjednotila; v roce 1870 byl sjednocovací proces završen připojením Říma. Německo, předtím soubor 39 států, se sjednotilo po francouzsko-pruské válce v roce 1871.

Přesto by bylo mylné se domnívat, že se v této době nedalo nacionalismu čelit nebo že to bylo hnutí skutečně lidové. Nadšení pro nacionalismus se do značné míry omezovalo na střední třídy, které byly tehdy na vzestupu a které lákaly myšlenky národní jednoty a ústavní (konstituční)

Patriotismus: vlastenectví; doslova láska k vlasti (lat. *patria* = vlast); psychologické připoutání a loajalita k vlastnímu národu nebo k vlastní zemi.

Národ: soubor lidí spjatých společnými hodnotami a cíli, společnou řečí, náboženstvím a dějinami, a zpravidla usídlených na stejném území (viz str. 163n.).

vlády. Nacionalistická hnutí středních tříd sice udržovala sen o národní jednotě a nezávislosti při životě, nikde však nebyla natolik silná, aby sama dokázala proces formování národa završit. Tam, kde se cíle nacionalistů naplnily, například v Itálii a Německu, se tak stalo proto, že nacionalismus souzněl s ambicemi sílících států, jakými byly kupříkladu Piemont a Prusko. Například sjednocení Německa bylo spíše dílem pruské armády, která v roce 1866 porazila Rakousko a v letech 1870–1871 Francii, než liberálního nacionalistického hnutí.

Koncem 19. století se však nacionalismus stal hnutím skutečně lidovým: všude se objevovaly vlajky, národní hymny, vlastenecká poezie a próza, lidové slavnosti a národní svátky. Z nacionalismu se stal jazyk masové politiky. Tím, co to umožnilo, byl rozvoj základního školství, masová gramotnost a šíření lidu dostupných a pro lid písících novin. Změnila se rovněž povaha nacionalismu. Dříve se nacionalismus spojoval s hnutími pokrokovými a liberálními, postupně se ho však stále více chápali politikové konzervativní a reakční. Nacionalismus se stal ekvivalentem společenské soudržnosti, řádu a stability, zejména tváří v tvář narůstající hrozbě socialismu, který ztělesňoval myšlenky sociální revoluce a mezinárodní solidarity dělnické třídy. Nacionalismus se snažil stále silnější dělnickou třídu začlenit do národa a tak zachovat ustálenou strukturu společnosti. Vlastenecké nadšení už nebylo podněcováno vyhlídkami na politickou svobodu či demokracii, ale připomínkami minulé slávy národa a vítězství na válečném poli. Takový nacionalismus se stával stále **šovinističtějším** a **xenofobnějším**. Každý národ si nárokoval jedinečnost a nadřazenost, zatímco ostatní národy považoval za cizí, nedůvěryhodné nebo dokonce jej ohrožující. Toto nové ovzduší lidového nacionalismu pomáhalo živit politiku koloniální expanze, která se dramaticky zintenzivnila v 70. a 80. letech a koncem 19. století přivedla většinu světové populace pod nadvládu Evropanů. Přispěla rovněž k mezinárodní podezřivosti a rivalitě, která v roce 1914 vyústila ve světovou válku.

Koncem 1. světové války se završil proces formování národů ve střední a východní Evropě. Na pařížské mírové konferenci prosazoval americký prezident Woodrow Wilson princip „sebeurčení národa“. Německá, rakousko-uherská a ruská říše se rozpadly a vzniklo osm nových států, mj. Finsko, Maďarsko, Československo, Polsko a Jugoslávie. Tyto nové státy měly být státy národními, odpovídajícími zeměpisným hranicím existujících národních či etnických skupin. První světová válka však nevyřešila závažné spory mezi národy, které především válečný konflikt způsobily. Byl to zejména zážitek porážky a zklamání podmínkami mírových smluv, co po sobě zanechalo dědictví nenaplněných očekávání a hořkosti.

Šovinismus: nekritická a rozumově nepodložená věrnost určité věci nebo skupině, zpravidla založená na přesvědčení o její „nadřazenosti“; tak je tomu například u „národního šovinismu“ nebo „mužského šovinismu“.

Xenofobie: strach z cizinců nebo nenávisť k nim; patologický etnocentrismus.

Nejzřejmější to bylo v Německu, Itálii a Japonsku, kde se v meziválečném období dostala k moci fašistická či autoritaristická hnutí, a to za pomoci slibů, že politikou expanze a budování nové říše obnoví národní hrdost. Nacionalismus byl tudíž mocným faktorem, který vedl k válce jak v roce 1914, tak v roce 1939.

V průběhu 20. století se nacionalistická doktrína, zrozená v Evropě, rozšířila po celém světě, a to souběžně s tím, jak lid Asie a Afriky povstával proti koloniálnímu panství. **Kolonialismus** nepřinášel jen nastolení politické kontroly a ekonomické nadvlády; znamenal rovněž import západních idejí včetně nacionalismu, který se nyní začal využívat i proti koloniálním pánům. V roce 1919 vypuklo v Egyptě nacionalistické povstání, které se rychle rozšířilo na celý Blízký východ. V roce 1919 vypukla také anglo-afghánská válka a došlo k povstáním v Indii, v holandské Východní Indii a v Indočíně. Po roce 1945 se od základu změnila mapa Afriky a Asie: britské, francouzské, holandské a portugalské impérium se zhroutily pod tlakem nacionalistických hnutí, kterým se podařilo buď sjednat nezávislost nebo zvítězit v národněosvobozenecích válkách.

Protikoloniální boj nebyl jen dokladem šíření západního nacionalismu do rozvojového světa; zrodil také nové podoby nacionalismu. Nacionalismus zasáhl v rozvojovém světě široké spektrum hnutí. V Číně, ve Vietnamu a částečně i v Africe se spojil s marxismem: „národní osvobození“ se nechápalo jen jako politický cíl, ale i jako součást sociální revoluce. Jinde byl nacionalismus rozvojových zemí orientován protizápadně: odmítal jak liberálnědemokratické pojetí národa, tak jeho pojetí revolučněsocialistické. To se nejvýrazněji projevilo v podobě různých forem náboženského nacionalismu a zejména vzestupem náboženského fundamentalismu. Vztah mezi nacionalismem a náboženským fundamentalismem se probírá v 10. kapitole.

Hlavní téma – z lásky k vlasti

Přístupovat k nacionalismu jako k samostatné, specifické ideologii znamená vystavovat se přinejmenším třem problémům. První spočívá v tom, že nacionalismus se občas definuje spíše jako politická doktrína než jako ucelená politická ideologie. Zatímco například liberalismus, konzervatismus a socialismus jsou složité soubory vzájemně propojených idejí a hodnot, nacionalismus – tvrdí se – je v podstatě pouhé přesvědčení, že národ je přirozenou a jedině vhodnou jednotkou politického vládnutí. Slabinou tohoto názoru je, že se zaměřuje pouze na to, co lze považovat za „klasický“

Kolonialismus: teorie nebo praxe podmaňování cizího území, obvykle jeho osídlením nebo ekonomickým ovládnutím.

politický nacionalismus, a přehlíží mnoho jiných, z určitých hledisek neméně významných projevů nacionalismu jako například nacionalismus kulturní a nacionalismus etnický. Hlavním rysem nacionalismu tudíž není jeho těsné sepětí se samosprávou a s národním státem, ale jeho širší vazba na hnutí a ideje, které tak či onak uznávají zásadní význam a důležitost národa pro politický život. Za druhé, nacionalismus se někdy prezentuje jako v podstatě psychologický fenomén, obvykle jako loajalita k vlastnímu národu a negativní vztah k národům ostatním, nikoli jako nějaká teoretická konstrukce. Nepochybně jedním z rysů nacionalismu je jeho schopnost vyvolávat emocionální reakce; rozumět však nacionalismem jenom toto znamená zaměňovat ideologii nacionalismu za vlastenectví (patriotismus) jako pocit.

Za třetí, nacionalismus je co do své politické povahy jaksi schizofrenní. V různých dobách byl pokrokový i reakční, demokratický i autoritářský, racionální i iracionální, levicový i pravicový. Byl také spojován s téměř všemi hlavními ideologickými proudy. Liberálové, konzervativci, socialisté, fašisté a dokonce i komunisté byli – každý po svém – přitahováni nacionalismem; nejspíš jedině anarchismus, který stát ze zásady odmítá, je s nacionalismem principiálně neslučitelný. Přestože nacionalistické doktríny využívala až udivující škála politických hnutí a přestože byl spojován s politickými tématy vzájemně někdy zcela protikladnými, lze nalézt a pojmenovat určitý společný základ nacionalistických idejí a teorií. Tvoří ho:

- národ,
- organické společenství,
- sebeurčení,
- politika identity.

Národ

Základem nacionalismu je přesvědčení, že národ je nebo by měl být hlavním principem politické organizace. O tom, co to jsou národy a jak je definovat, však panuje značná názorová nejednota. V běžném jazyce se slova „národ“, „stát“, „země“ a dokonce i „rasa“ často zaměňují a užívají se, jako by šlo o synonyma. Mnohé politické spory jsou nadto ve skutečnosti spory o to, zda by se určitá skupina lidí měla považovat za národ a zda by tudíž měla mít práva a status s národem spojené. To se týká například Tibeťanů, Kurdů, Palestinců, Basků a Tamilů. V zásadě jsou národy kulturní entity, soubory lidí spojených společnými hodnotami a tradicemi, zejména společným jazykem, náboženstvím a dějinami,

a obývajících týž zeměpisný prostor. Takto nazíráno, lze národ definovat „objektivními“ faktory: o lidech splňujících určitý požadovaný soubor kritérií lze říci, že k národu patří, zatímco o těch, kdo tento soubor kritérií nesplňují, se hovoří jako o těch, kdo k danému národu nepatří, resp. kdo patří k jiným národům. Definujeme-li však národ jednoduše jako skupinu lidí spjatých společnou kulturou a tradicemi, vyvstává před námi několik značně obtížných otázek. I když se s národem, resp. příslušností k němu běžně spojují určité rysy kultury, konkrétně jazyk, náboženství, etnicita, dějiny a tradice, neexistuje žádný závazný seznam objektivních kritérií, na jejichž základě by se dalo říci, kde a kdy nějaký národ existuje.

→ Za nejevidentnější symbol příslušnosti k národu se často bere jazyk. Jazyk je ztělesněním osobitých postojů, hodnot a výrazových forem, které navozují pocit důvěrné známosti a přináležitosti. Například německý nacionalismus se tradičně zakládal na vědomí kulturní jednoty, projevující se čistotou a přetrváváním německého jazyka. Na druhé straně existují populace, které mluví stejným jazykem a přitom žádnou představu jakési společné národní identity nemají: Američané, Australané a Novozélanďané sice mluví anglicky, resp. angličtina sice je jejich mateřštinou, rozhodně se však nepovažují za příslušníky nějakého „anglického národa“. Jiné národy se těšily značné národní jednotě, aniž by měly nějaký národní jazyk; tak je tomu například ve Švýcarsku, kde nejen neexistuje žádný „švýcarský“ jazyk, ale kde lidé užívají jazyky tři: němčinu, francouzštinu a itaštinu.

→ Jako další složka, resp. ukazatel příslušnosti k národu se uvádí náboženství. V náboženství jsou vyjádřeny společné mravní hodnoty a věroučné názory. V Severním Irsku lidé sice mluví jedním jazykem, vírou jsou však rozděleni: většina protestantů se považuje za unionisty a přeje si zachovat svazky se Spojeným královstvím, zatímco mnozí katolíci dávají přednost sjednocenému Irsku. Islám byl významným činitelem utváření národního vědomí ve značné části severní Afriky a Blízkého východu. Přesto náboženská víra nespadá vždy vjedno s vědomím příslušnosti k národu. Rozdělení na katolíky a protestanty ve většině Spojeného království nevyvolává nacionalistické střety, stejně jako značná různost náboženského přesvědčení v USA nepředstavuje hrozbu rozpadu země na jednotlivé národy. Na druhé straně existuje mnoho zemí, například Polsko, Itálie, Brazílie a Filipíny, kde je většina obyvatelstva katolického vyznání a rozhodně se necítí být příslušníky nějakého jednotného „katolického národa“.

→ Národy se rovněž opíraly o určité vědomí etnické či rasové jednoty. To bylo obzvlášť zřetelné v Německu za nacismu. Nacionalismus má však

Různé názory na NÁROD

LIBERÁLOVÉ se hlásí k „občanskému“ pohledu na národ, který stejnou měrou zdůrazňuje politickou loajalitu i jednotu kultury. Národy jsou morální entity v tom smyslu, že jsou nadány právy, zejména že mají rovné právo na sebeurčení.

KONZERVATIVCI chápou národ jako entitu prvořadě „organickou“, spjatou společnou etnickou identitou a společnými dějinami. Jako zdroj sociální soudržnosti a kolektivní identity je národ politicky ze všech sociálních skupin patrně nejdůležitější.

SOCIALISTÉ mají tendenci pohlížet na národ jako na produkt umělého dělení lidstva, jehož smyslem je zakrývat sociální nespravedlnost a posilovat stávající řád. Politická hnutí a politické loajality by tudíž měly být svou povahou nikoli nacionální, ale internacionální.

ANARCHISTÉ obvykle tvrdili, že národ je zatížen svým sepětím se státem, a tudíž s útlakem. Na národ se proto hledí jako na určitý mýtus, který má v zájmu vládnoucí elity navozovat poslušnost a poddanost.

FAŠISTÉ pojmají národ jako organicky sjednocený sociální celek, často definovaný rasou, který dává existenci jednotlivci cíl a smysl. Národy jsou však štvány proti sobě v boji o přežití, v němž některé po zásluze uspějí a jiné jdou ke zdi.

FUNDAMENTALISTÉ pokládají národy za entity v podstatě náboženské, za společenství „věřících“. Přesto se náboženství zřídka bezesbytku kryje s konvenčními národy; odtud vyplývá představa nadnárodních náboženských společenství, jakým je například „islámský národ“.

obvykle spíše kulturní než biologický základ; je projevem etnické jednoty, která sice může být založena na rase, častěji se však odvozuje od společných hodnot a kulturních představ. Například nacionalismus amerických černochů je založen spíše na specifických dějinách a kultuře než na barvě pleti. Národy tudíž obvykle mají společné dějiny a tradice. Národní identita se nezřídka udržuje připomínáním minulé slávy, výročí získání nezávislosti, narozenin vůdců národa nebo významných vítězství. Ve Spojených státech se slaví Den nezávislosti a Den děkuvzdání; ve Francii se oslavuje výročí pádu Bastilly; ve Spojeném království se stále připomíná Den příměří. V jiných případech se národní vědomí může opírat spíše o naděje do budoucna než o společné vzpomínky nebo společně prožitou minulost.

Graf 5.1 Názory na národ



To se týká „naturalizovaných“ přistěhovalců a nejvýrazněji se to projevuje v USA, „zemi přistěhovalců“. Plavba lodi Mayflower a americký boj za nezávislost dnes už většině Američanů mnoho neříkají, protože k oběma těmto událostem došlo dávno předtím, než předkové většiny současných Američanů přišli na území dnešních Spojených států.

Jednotu kultury, která se údajně v příslušnosti k národu projevuje, je tudíž velmi těžké přesně vymezit. Projevuje se v ní spíše měnící se konfigurace kulturních faktorů než nějaký jasně stanovený vzorec. Nakonec lze tedy národy definovat pouze „subjektivně“, tj. těmi, kdo se k nim hlásí, nikoli nějakým souborem vnějších faktorů. V tomto smyslu je národ jednotka psychopolitická, tedy skupina lidí, kteří se považují za určité přirozené politické společenství a vyznačují se společnou loajalitou nebo určitým citovým naladěním, kterému se říká patriotismus, resp. vlastenectví. Objektivní potíže, jakými jsou například nedostatek území, malý počet obyvatel nebo nepřítomnost ekonomických zdrojů, nemají valný význam, pokud určitá skupina lidí soustavně požaduje to, co chápe jako „národní práva“. Například Lotyšsko se v roce 1991 stalo nezávislým státem, třebaže má jen zhruba 2,6 milionu obyvatel (z čehož sotva polovinu představují etničtí Lotyši), nemá naftu a má jen malé přírodní zdroje. Stejně tak Kurdové na Blízkém východě mají národní aspirace, třebaže nikdy nebyli politicky sjednoceni a dnes jsou rozptýleni v částech Turecka, Iráku, Íránu a Sýrie.

Skutečnost, že národy jsou utvářeny kombinací objektivních a subjektivních faktorů, vedla ke vzniku různých koncepcí národa. Zatímco všichni nacionalisté přijímají se souhlasem, že národy jsou jakousi směsicí psychopolitických a kulturních faktorů, značně se rozcházejí v odpovědi na otázku, v jakém poměru jsou tyto faktory zastoupeny. Na jedné straně existují „vylučující“, exkluzivní pojetí národa, která kladou důraz na etnickou jednotu a společné dějiny. Podle tohoto názoru je národní identita „daná“, neměnná a vlastně nezměnitelná; z toho vyplývá, že národy se vyznačují společnými předky, čímž se vlastně stírá hranice mezi národem a rasou. Národy tak drží pohromadě jakási

Teorie elementárních

pout (primordialismus):

teorie, podle níž národy mají hluboké historické kořeny a jsou v různé míře utvářeny psychologii, kulturou a biologií.

„**elementární pouta**“, pevná a nejspíš vrozená citová vazba k jazyku, víře, tradičnímu způsobu života nebo k domovině. Takový přístup k národu je v různé míře vlastní konzervativcům i fašistům. Na druhé straně existují pojetí národa „široká“, resp. otevřená, inkluzivní, která zdůrazňují význam občanskosti, resp. občanské uvědomělosti a vlastenecké loajality a tím vlastně naznačují, že národy mohou být multirasové, multietnické, multináboženské atd. To ovšem zase stírá hranice mezi národem a státem, a tudíž mezi příslušností k národu a státním **občanstvím**. Toto pojetí národa je obvykle vlastní liberálům a socialistům. Tyto různé přístupy k národu ilustruje graf 5.1.

Organické společenství

Nacionalisté se sice často rozcházejí, pokud jde o to, jakými rysy národ definovat, v názoru, že národy jsou organická společenství, jsou však zajedno. Jinak řečeno, lidstvo je podle nich zcela přirozeně rozděleno na různé národy, z nichž každý má svou svébytnou povahu a identitu. To je také důvod, tvrdí nacionalisté, proč jakási „vyšší“ loajalita a větší politický význam patří spíše národu než kterékoli jiné sociální skupině nebo které-mukoli jinému kolektivnímu uskupení. Zatímco například třída, gender, náboženství a jazyk mohou být významné v určitých konkrétních společnostech nebo za určitých konkrétních okolností, pouta svazující člověka s národem jsou zásadnější. Se svazkem a loajalitou, které člověka poutají k národu, se setkáváme ve všech společnostech; přetrvávají a fungují na jakési bazální, přímo instinktivní úrovni. Proč tomu tak je, se však vysvětlovalo různě. „Elementární“, primordialistické přístupy k nacionalismu prezentují národní identitu jako něco, co má základ v dějinách: národy koření ve společném kulturním dědictví a v jazyce, jež mohou být mnohem starší než státnost či úsilí o nezávislost a vyznačují se hlubokými emocionálními pouty připomínajícími pouta příbuzenství. Například Anthony Smith (1986) upozorňoval na kontinuitu mezi moderními národy a předmoderními etnickými společenstvími, kterým říkal „etnie“. Z toho vyplývá, že existuje pramalý rozdíl mezi **etnicitou** a příslušností k národu, jelikož moderní národy jsou v podstatě jen moderní varianty prastarých etnických pospolitostí. Naopak „situační“ přístupy k nacionalismu naznačují, že národní identita se vytváří v reakci na měnící se okolnosti a historické výzvy. Proto Ernest Gellner (1983) zdůrazňoval, jak moc nacionalismus souvisí s modernizací a zejména s industrializací. Zatímco předmoderní „agrogramotné“ společnosti byly podle Gellnera strukturovány sítí feudálních pout a loajalit, rodící se industriální společností podněcovaly sociální mobilitu, touhu jednotlivců prosadit se a uspět

Občanství: příslušnost k určitému státu; vztah mezi jednotlivcem a státem založený na vzájemných právech a povinnostech.

Etnicita: pocit loajality k určitému obyvatelstvu, kulturní skupině nebo území; pouta spíše kulturní než rasová.

v soutěži, a tudíž potřebovaly nějaký nový zdroj kulturní soudržnosti. Ten dodal nacionalismus. I když Gellnerova teorie naznačuje, že národy se formovaly v reakci na specifické společenské podmínky a okolnosti, vyplývá z ní rovněž, že národní společenství je hluboce zakořeněné a že přetrvává, jelikož návrat k předmoderním loajalitám a identitám je nemyslitelný.

Národní společenství je však **společenství** zvláštní. Německý sociolog Ferdinand Tönnies (1855–1936) rozlišoval dvě zásadně odlišné podoby společenských vztahů: *Gemeinschaft* čili „pospolitost“, se kterou se typicky setkáváme v tradičních společnostech a která se vyznačuje přirozenou náklonností a vzájemnou úctou, a *Gesellschaft* čili „společenství“, tj. volnější, umělé a „smluvně“ založené vztahy, se kterými se typicky setkáváme v urbanizovaných a industrializovaných společnostech. Nacionalisté vycházejí z toho, že národ vyrůstá ze vztahů typu *Gemeinschaft*. Přesto, jak ukázal Benedict Anderson (1983), národy jsou pouhá „imaginární společenství“. Anderson tvrdil, že národy existují spíše jako „obrazy v mysli“ než jako skutečná společenství, ve kterých je k udržení představy o společné identitě zapotřebí určité míry interakce „z očí do očí“. V rámci jednotlivých národů se lidé bezprostředně setkávají jen s malým zlomkem těch, s nimiž údajně sdílejí národní identitu. Existují-li národy, existují jako imaginární útvary, které vytvořily výchova, masová média a proces politické socializace.

Myšlenky, že národy jsou společenství „imaginární“, nikoli organická, se chopili kritikové nacionalismu. „**Konstruktivistické**“ přístupy k nacionalismu chápou národní identitu jako pojem do značné míry ideologický, sloužící obvykle zájmům mocných skupin. Například marxistický historik Eric Hobsbawm (1983) ukázal, nakolik se národy zakládají na „vynalezených tradicích“. Hobsbawm tvrdil, že víra v historickou kontinuitu a kulturní čistotu je vždy mýtus, nadto mýtus vytvořený samotným nacionalismem. V tomto smyslu jsou tedy národy produktem nacionalismu, nikoli opačně. Rozšířené vědomí příslušnosti k národu se například vytvořilo až koncem 19. století, a tím, co mělo na jeho zformování možná určující vliv, byl vynález národních hymen a národních vlajek, rozšíření základního školství, a tudíž masová gramotnost.

Sebeurčení

Nacionalismus se jako politická ideologie objevil teprve poté, co se myšlenka národního společenství setkala s teorií **suverenity** lidu. K tomu došlo za francouzské revoluce a stalo se tak pod vlivem děl Jeana-Jacqua Rousseaua, který se občas chápe jako „otec“ moderního nacionalismu.

Společenství: princip či pocit založený na kolektivní identitě určité společenské skupiny; pouta přátelství (soudružství), loajality a povinností.

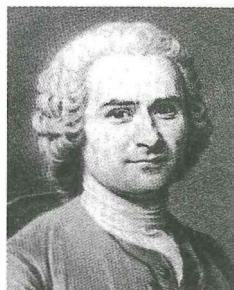
Konstruktivismus: teorie, podle níž tím, co vnějšmu světu dává význam, jsou naše názory a předpoklady; realita je vytvářena společností.

Suverenita: svrchovanost; princip absolutní čili neomezené moci, projevující se nezpochybnitelnou právní autoritou nebo nezpochybnitelnou politickou mocí.

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)

Francouzský moralista a politický filosof, narozený v Ženevě, který zřejmě nejvíc intelektuálně ovlivnil francouzskou revoluci. Rousseau byl samouk. V roce 1742 přišel do Paříže a důvěrně se spřátelil s francouzskými osvícenci, zejména s Diderotem (1713–1784).

Jeho spisy pojednávají o výchově, umění, vědě, literatuře i filosofii. Odráží se v nich hluboká víra v dobrotu „přírodního člověka“ a přesvědčení o zkaženosti člověka „společenského“. Rousseauovo politické učení, shrnuté v *Emilovi* (1762) a rozvinuté ve *Společenskou smlouvě* (1762), prosazuje radikální formu demokracie, založenou na ideji „obecné vůle“. Rousseaua nelze spojovat s žádným z politických proudů; jeho myšlenky ovlivnily učení liberálů, socialistů, anarchistů a podle některých autorů i fašistů.



I když Rousseau se otázkou národa nikdy konkrétně nezabýval a o fenoménu nacionalismu nikdy nepsal, jeho zdůrazňování suverenity lidu projevující se v představě „obecné vůle“ bylo semenem, ze kterého vzešly nacionalistické doktríny. V důsledku polského boje za nezávislost na Rusku dospěl Rousseau k názoru, že nezávislost náleží lidu kulturně sjednocenému. „Obecná vůle“ je společný čili kolektivní zájem společnosti a za předpokladu, že všichni jednají nesobecky, se rovná vůli všech. Rousseau tvrdil, že základem vlády nesmí být absolutní moc monarchova, ale že jí musí být nedílná kolektivní vůle celého společenství. Za francouzské revoluce se tyto názory odrazily v tvrzení, že francouzským lidem jsou „občané“ nadáni nezadatelnými právy a povinnostmi, nikoli už pouzí královi „poddaní“. Forma nacionalismu vzešlá z francouzské revoluce se tudíž opírala o představu lidu neboli národa, který sám sobě vládne. Jinak řečeno, národ není jen přirozeným společenstvím, ale i přirozeným společenstvím politickým.

Tento proud nacionalismu nedílně spojuje příslušnost k národu se státností. Rozhodující zkouškou národní identity je touha zajistit si nebo zachovat politickou nezávislost, vyjadřovaná obvykle zásadou sebeurčení národa. Cílem nacionalismu je tudíž vytvoření „**národního státu**“. Tohoto cíle se zatím dařilo dosáhnout dvěma způsoby. Za prvé, může jít zároveň o **sjednocování**. Například německé dějiny se opětovně staly svědkem sjednocování. Ve středověku byly německé státy za Karla Velikého sjednoceny do Svaté říše římské. Pak bylo Německo znovu rozdrobené a sjednotilo se až za Bismarcka v 19. století. Ke třetímu sjednocení došlo v roce 1990, kdy se opětovně sjednotila „dvě Německa“, Východní Německo a Západní Německo. Za druhé, národní státy mohou vzniknout získáním

Národní stát: suverénní (svrchovaná) politická organizace, ve které se příslušnost ke státu kryje s příslušností k národu; jeden národ v jednom státě.

Sjednocování: proces, během něhož se několik oddělených politických entit, zpravidla vykazujících tytéž kulturní charakteristické rysy, spojuje v jeden stát.

nezávislosti, kdy se národ zbaví cizí nadvlády a začne určovat svůj vlastní osud. Například velká část polských dějin byla vyplněna snahami získat nezávislost a vymanit se z područí různých cizích mocností. V roce 1793 přestalo Polsko existovat, protože o jeho území se podělily Rakousko, Prusko a Rusko. V roce 1918 bylo Polsko obnoveno a stalo se nezávislou republikou; uznání dosáhlo Versailleskou smlouvou z roku 1919. Po uzavření nacisticko-sovětského paktu z roku 1939 a v souladu s ním bylo Polsko napadeno Německem a opět rozděleno, tentokrát mezi Německo a Sovětský svaz. V roce 1945 získalo sice Polsko formálně nezávislost, po většinu poválečného období však zůstalo plně pod sovětskou kontrolou. Vytvoření nekomunistické vlády v roce 1989 tudíž znamenalo další vymaňování země z cizí nadvlády.

Pro nacionalisty je národní stát nejvyšší a nejvhodnější formou politické organizace. Velkou předností národního státu je, že skýtá vyhlídky jak na kulturní soudržnost, tak na politickou jednotu. Pokud lid, který má společnou kulturní či etnickou identitu, získá právo si sám vládnout, příslušnost k národu a občanství, tedy příslušnost ke státu splynou v jedno. Nadto nacionalismus legitimizuje autoritu vlády. Nositelem politické suverenity je v národním státě sám lid čili národ. Nacionalismus tudíž reprezentuje myšlenku samosprávy lidu, tedy myšlenku, že lid buď sám vládne nebo že se vládne pro lid, v souladu s jeho „národním zájmem“. Proto jsou nacionalisté přesvědčeni, že síly, které daly vzniknout světu nezávislých národních států, jsou přirozené, že jim nelze vzdorovat a že žádná jiná společenská skupina by nemohla tvořit smysluplné politické společenství. Národní stát, stručně řečeno, je jedinou životaschopnou politickou jednotkou.

Zkreslovali bychom však, kdybychom naznačovali, že nacionalismus souvisí vždy s národním státem nebo že je nutně spjat s představou sebeurčení. Některé národy může například uspokojit jistá míra autonomie, která se státnosti či naprosté nezávislosti pouze blíží. To vidíme na příkladu velšského nacionalismu ve Spojeném království a bretaňského či baskického nacionalismu ve Francii. Nacionalismus tudíž nesouvisí vždy se **separatismem**, ale může se projevat i federalismem nebo devolucí. Přesto není jasné, zda devoluce či dokonce federalismus představuje dostatečnou míru samosprávy, která by uspokojila požadavky nacionalistů. Poskytnutí rozsáhlých pravomocí baskickému regionu ve Španělsku nepřineslo ukončení teroristické kampaně ETA. Podobně ustavení skotského parlamentu v roce 1999 neukončilo kampaň Skotské národní strany (SNP), jejímž cílem je nezávislé Skotsko v rámci EU.

Nezávislost: výsledek procesu, jímž se národ zbavuje cizí nadvlády; přitom jde obvykle o nabytí svrchované státnosti.

Separatismus: snaha odtrhnout se od nějakého většího politického útvaru s cílem ustavit nezávislý stát.

Politika identity

Ve všech svých podobách se nacionalismus věnuje problému identity. Bez ohledu na to, jaké politické cíle sleduje, prosazuje je s poukazem na jakési vědomí kolektivní identity, chápané obvykle jako patriotismus. Pro politického nacionalistu nejsou „objektivní“ faktory jako území, náboženství a jazyk o nic důležitější než faktory „subjektivní“ jako vůle, paměť a vlastenecká loajalita. Nacionalismus tudíž nejde jen za politickými cíli. Říká také lidem, kým a čím jsou: dává lidem dějiny, upevňuje sociální pouta a kolektivního ducha a navozuje vědomí jakési osudovosti přesahující individuální existenci. Možná je to právě síla citových prvků nacionalismu a relativní slabost jeho prvků doktrinárních, čemu lze přičíst neobyčejný úspěch nacionalismu jako politického přesvědčení.

Některé formy nacionalismu jsou však s politickými požadavky spjaty volněji než jiné. To se týká zejména **kulturního nacionalismu** a **etnického nacionalismu**. Kulturní nacionalismus je forma nacionalismu, která zdůrazňuje především posilování nebo obranu kulturní identity, nikoli politické požadavky. Není nijak vzácné, že stoupenci kulturního nacionalismu chápou stát jako cosi okrajového, ne-li cizího. Zatímco politický nacionalismus je „racionální“ a může vycházet z určitých zásad, kulturní nacionalismus je „mystický“, a to v tom smyslu, že se zakládá na jakési romantické víře v národ jako jedinečný historický a organický celek. Pro kulturní nacionalismus je zpravidla příznačné, že vychází „zdola“, tj. že je živ spíše z lidových obřadů, tradic a legend než z „vyšší“ kultury elity. Třebaže je často svou povahou antimodernistický, může sloužit i jako nástroj modernizace, který lidu umožňuje se „obrodit“.

Pojem

Patriotismus

Patriotismus (z lat. *patria*, vlast) čili vlastenectví je pocit psychické vázanosti na vlastní národ, doslova tudíž „lásky k vlastní zemi, resp. vlasti“. Slova nacionalismus a patriotismus se často zaměňují. Nacionalismus má charakter doktrinární a zahrnuje v sobě přesvědčení, že národ je základním principem politické organizace. Patriotismus dodává tomuto přesvědčení citovou podporu a je tak podloží všech forem nacionalismu. Sotva si lze představit nějakou národní skupinu, která by požadovala dejme tomu politickou nezávislost, aniž by se mohla vykázat alespoň jistou mírou vlastenecké loajality nebo národního vědomí. Ne všichni vlastenci, patrioti, jsou však nacionalisté. Ne všichni, kdo se ztotožňují se svým národem a dokonce ho milují, spatřují v národu nástroj artikulování politických požadavků.

Kulturní nacionalismus:

jedna z forem nacionalismu, která zdůrazňuje spíše obrození národa jako svěbytné civilizace než to, aby si národ sám vládl.

Etnický nacionalismus:

jedna z forem nacionalismu, živěná především intenzivně prožívaným vědomím etnické odlišnosti a zvláštnosti a touhou tuto odlišnost a zvláštnost uchovat.

Pnutí v rámci NACIONALISMU (1)

OBČANSKÝ NACIONALISMUS	v.	ETNOKULTURNÍ NACIONALISMUS
politický národ	↔	kulturní / historický národ
inkluzivní	↔	exkluzivní
univerzalizmus	↔	partikularismus
národy si rovné	↔	národy jedinečné
racionální / zásadový	↔	mystický / emocionální
suverenita národa	↔	„duch“ národa
voluntaristický	↔	organický
založený na občanství	↔	založený na předcích
občanská loajalita	↔	etnická věrnost
kulturní rozmanitost	↔	jednota kultury

Význam svébytného národního vědomí byl poprvé zdůrazněn v Německu, a to koncem 18. století. Autoři jako Herder (1744–1803) a Fichte (1762–1814) poukazovali – v polemice s idejemi francouzské revoluce – na údajnou jedinečnost a nadřazenost germánské kultury. Herder zastával názor, že každý národ má jistý *Volksgeist* čili „národního ducha“, který lid příslušného národa motivuje k tvořivosti. Úlohou nacionalismu je tudíž rozvíjet povědomí o národní kultuře a tradicích a vést lidi k tomu, aby si jich cenili. V 19. století se v Německu tento kulturní nacionalismus vyznačoval především ožíváním lidových tradic a znovuobjevováním germánských mýtů a legend. Například bratři Grimmové sbírali a uveřejňovali německé pohádky a skladatel Richard Wagner vycházel v řadě svých oper ze starých legend a mýtů. Počínaje polovinou 20. století kulturní nacionalismus sílí, jelikož například Velšané ve Spojeném království a Bretonci a Baskové ve Francii usilovali o zachování národních kultur ohrožovaných začleněním do mnohonárodního státu. (O vztahu mezi nacionalismem a multikulturalismem se hovoří v 11. kapitole.) Tento posun od politiky ke kultuře, a tudíž od státu k regionu, ke kterému v rámci nacionalismu dochází, je do jisté míry odrazem klesající schopnosti národních států udržet v kontextu ekonomické globalizace smysluplné vědomí loajality a citových vazeb.

Etnický nacionalismus se od kulturního nacionalismu v některých ohledech liší, třebaže slova etnicita a kultura se evidentně zčásti

překrývají. Etnicita (*ethnicity*) je loajalita k určité specifické populaci, kulturní skupině nebo k určitému specifickému území. Termín je to mnohoznačný, protože má konotace jak rasové, tak kulturní. O příslušnicích etnických skupin se často – ať už právem či neprávem – má za to, že pocházejí od společných předků, a příslušné skupiny jsou tudíž chápány jako jakási širší příbuzenství, spjatá pokrevním poutem. Dokonce i v případech, kdy se etnicita pojímá výlučně kulturně, funguje na hlubinné citové úrovni a zdůrazňuje hodnoty, tradice a praktické postupy, které dodávají lidu vědomí svébytnosti. Jelikož příslušníkem etnické skupiny se nelze stát tak, že bychom se k ní „připojili“ (možná s výjimkou smíšeného manželství), má etnický nacionalismus povahu zřetelně exkluzivní.

Nacionalismus a politika

Politický nacionalismus je fenomén značně složitý, vyznačující se spíše nejednoznačností a rozporností než nějakým jednotným souborem hodnot a cílů. Nacionalismus byl například osvobozující i utlačující: přinesl s sebou samosprávu, autonomii a svobodu, vedl však i k výbojům a ujařmování. Nacionalismus byl pokrokový, ale byl také zahleděný do minulosti: jeho pohled byl obrácen do budoucnosti představované národní nezávislosti či velikostí, ale vyzvedával i slávu národa v časech, které pominuly, a vzýval etablované a do jakési pevnosti uzavřené identity. Nacionalismus byl rovněž racionální i iracionální: dovolával se věr a názorů založených na určitých zásadách, například sebeurčení národa, ale čerpal i z iracionálních motivů a pohnutek, staré obavy a nenávisti v to počítaje. Tato ideologická beztvářost je výsledkem řady faktorů. Nacionalismus vznikl za značně rozmanitých historických okolností: formovala ho nejrůznější, často protichůdná kulturní dědictví a byl využíván v zájmu značně široké škály politických cílů a záměrů. Projevuje se v něm však i schopnost splývat s dalšími politickými doktrínami, absorbovat je, a tudíž také vytvářet řadu konkurujících si nacionalistických proudů. Z nich nejdůležitější jsou:

- liberální nacionalismus,
- konzervativní nacionalismus,
- rozpínavý nacionalismus,
- protikoloniální a postkoloniální nacionalismus.



Giuseppe Mazzini (1805–1872)

Italský nacionalista Mazzini se narodil v Janově v rodině lékaře. Jako člen tajného vlasteneckého spolku Carbonari se dostal do styku s revoluční politikou. Za revolucí roku 1848 pomáhal Mazzini osvobodit Milán z područí Rakouska a stal se hlavou Římské republiky, která však měla jen krátké trvání.

V Mazziniho nacionalismu se víra v národ jako svébytné jazykové a kulturní společenství spojovala s vírou v principy liberálního republikanismu. Mazziniho nacionalismus vycházel z jasných zásad, podle nichž národy jsou jakési vyšší individuality, nadané právem samy si vládnout. Mazzini byl přesvědčen, že respektováním principu sebeurčení národů se nakonec dospěje k trvalému míru.

Liberální nacionalismus

Liberální nacionalismus je nejstarší formou nacionalismu: vznikl za francouzské revoluce a ztělesnila se v něm řada jejích hodnot. Ideje liberálního nacionalismu se rychle šířily po značné části evropského kontinentu. Nejzřetelněji je formuloval Giuseppe Mazzini, o kterém se často hovoří jako o „proroku“ sjednocení Itálie. Výrazně z nich těžil také Simón Bolívar, který stál počátkem 19. století v čele hnutí za nezávislost Latinské Ameriky a vytlačil Španěly z velké části španělsky mluvící Ameriky. Rovněž „Čtrnáct bodů“ amerického prezidenta Woodrowa Wilsona, předložených jako základ rekonstrukce Evropy po 1. světové válce, vycházelo z principů liberálního nacionalismu. Liberálními idejemi se inspirovala také řada čelných představitelů protikoloniálního hnutí ve 20. století jako například Sunjatsen, jeden z vůdců čínské revoluce roku 1911, a první indický premiér Džaváharlál Néhrú.

Na ideje liberálního nacionalismu měl nepochybně značný vliv J.-J. Rousseau, a to svou obranou suverenity lidu, vyjádřené zejména v pojmu „obecné vůle“. V 19. století naděje na naplnění zásady suverenity lidu stále více splývaly s principy liberalismu. Přispívala k tomu skutečnost, že říše, proti kterým nacionalisté bojovali, nebyly jen mnohonárodní, ale také autokratické a utlačovatelské. Například Mazzini usiloval o sjednocení italských států; součástí realizace této tužby však mělo být i vymanění se z vlivu autokratického Rakouska. V očích mnoha evropských revolucionářů splývaly liberalismus a nacionalismus v polovině 19. století prakticky vjedno. Tím, co posilovalo jejich nacionalistické smýšlení, byly fakticky ideje liberalismu, rozvíjené ve vztahu k jednotlivci, k národu i k mezinárodní politice.

Základem liberalismu byla obrana svobody jednotlivce, tradičně vyjadřovaná řečí práv. Nacionalisté byli přesvědčeni, že národy jsou svrchované entity, které mají právo na svobodu i další práva, především právo na sebeurčení. Liberální nacionalismus je tudíž silou osvobozující, a to ve dvojnásobném smyslu. Za prvé, staví se proti všem formám cizí nadvlády a cizího útlaku ze strany ať už mnohonárodních říší nebo koloniálních mocností. Za druhé, staví se za ideál samosprávy, projevující se v praxi vírou v konstitucionalismus (viz str. 57) a zastupitelský princip. Například Woodrow Wilson se nevysslovoval jen za Evropu složenou z národních států, ale také za Evropu, ve které nepanuje autokracie, ale demokracie. Skutečným národním státem byla pro něj jedinečně demokratická republika po vzoru Spojených států.

Liberální nacionalisté jsou rovněž přesvědčeni, že národy, stejně jako jednotlivci, si jsou rovny, přinejmenším v tom smyslu, že mají právo na sebeurčení. Konečným cílem liberálního nacionalismu je tudíž vytvoření světa nezávislých národních států, nikoli jen sjednocení či nezávislost nějakého konkrétního národa. John Stuart Mill (viz str. 49) to formuloval v podobě zásady, podle níž „hranice vládnutí by se měly v podstatě krýt s hranicemi národa“. Mazzini založil tajný spolek Mladá Itálie, aby podpořil myšlenku sjednocení Itálie; založil však také Mladou Evropu, a to v naději, že bude šířit nacionalistické myšlenky po celém evropském kontinentu. Na pařížské mírové konferenci neprosazoval Woodrow Wilson zásadu sebeurčení národů jen proto, že rozbití evropských impérií odpovídalo národním zájmům USA; prosazoval ji i proto, že byl přesvědčen, že také Poláci, Češi, Jugoslávci a Maďaři mají právo na politickou nezávislost, které se už těší Američané.

Liberálové také zastávají názor, že princip vyváženosti či přirozené harmonie se nevztahuje jen na jednotlivce ve společnosti, ale i na národy ve světě. Sebeurčení národa je cestou k nastolení mírového a stabilního světového pořádku. Wilson byl přesvědčen, že příčinou 1. světové války byl „starý řád“, kterému dominovaly autokratické a militaristické říše. Demokratické národní státy budou naopak respektovat svrchovanost svých sousedů a nebudou mít důvod rozpoutávat válku nebo si podrobovat jiné. Pro liberála nacionalismus nerozděluje národy a nezasévá nedůvěru, rivalitu a třeba i válku. Nacionalismus je naopak silou schopnou navozovat jednotu v rámci jednotlivých národů a bratrství mezi nimi, a to na základě vzájemného respektování národních práv a charakteristických zvláštností. Liberalismus tedy v jádru hledí nad rámec národa k idejím kosmopolitismu (viz str. 341) a **internacionalismu**; o tom budeme ještě v této kapitole hovořit.

Kritikové občas naznačovali, že představy liberálního nacionalismu jsou naivní a romantické. Liberální nacionalisté vidí pokrokovou

Internacionalismus: politická teorie nebo praxe, jejímž základem je nadnárodní nebo globální spolupráce; názor, že národy jsou útvary umělé a nežádoucí.

Pnutí v rámci NACIONALISMU (2)

LIBERÁLNÍ NACIONALISMUS	v.	ROZPÍNAVÝ NACIONALISMUS
sebeurčení národa	↔	národní šovinismus
inkluzivní	↔	exkluzivní
voluntaristický	↔	organický
pokrokový	↔	reakční
racionální / zásadový	↔	emocionální / pudový
lidská práva	↔	národní zájem
rovnost národů	↔	hierarchie národů
konstitucionalismus	↔	autoritarismus
etnický / kulturní pluralismus	↔	etnická / kulturní čistota
kosmopolitismus	↔	imperialismus / militarismus
kolektivní bezpečnost	↔	mocenská politika
nadnárodnost	↔	mezinárodní anarchie

a osvobozující stránku nacionalismu; jejich nacionalismus je racionální a tolerantní. Nejspíš však přehlížejí jeho temnější stránku, iracionální pousta **tribalismu**, který „my“ odlišuje od cizích a nás ohrožujících „oni“.

Liberálové spatřují v nacionalismu jakýsi univerzální princip, mnohem méně však chápou emocionální sílu nacionalismu, který za války dokázal jednotlivce přesvědčit, aby pro svou zemi zabíjeli nebo umírali, bez ohledu na to, zda věc jejich národa je nebo není spravedlivá. Liberální nacionalismus se rovněž mylí ve své víře, že národní stát je klíčem k politické harmonii a k harmonii v mezinárodním měřítku. Omyl wilsonovského nacionalismu tkvěl v názoru, že národy žijí na územích, která jim vyhovují a jsou jasně od sebe oddělená, a že lze budovat státy, jejichž hranice se s těmito územími budou kryt. V praxi však všechny tzv. národní státy zahrnují řadu jazykových, náboženských, etnických či regionálních skupin, z nichž některé mohou samy sebe považovat za „národy“. Například v roce 1918 nově vytvořené národní státy Československo a Polsko zahrnovaly značný počet lidí německy mluvících a samo Československo bylo spojením dvou významných etnických skupin, totiž Čechů a Slováků. Bývalá Jugoslávie, vytvořená rovněž ve Versailles, zahrnovala přímo udivující směsici etnických skupin, Srby, Chorvaty, Slovincy, Bosňany, Albánce atd.,

Tribalismus: skupinové chování vyznačující se úzkoprsostí, nesnášenlivostí a pocity výlučnosti. Tím, co ho typicky živí, je hostilita vůči konkurujícím skupinám.

které později realizovaly své přání stát se národy, resp. samostatnými státy. Ideálu politicky sjednoceného a kulturně homogenního národního státu lze fakticky dosáhnout jedině politikou násilného přesídlování menšin a výslovným zákazem přistěhovalectví.

Konzervativní nacionalismus

Počátkem 19. století pokládali konzervativci nacionalismus za sílu radikální a nebezpečnou, ohrožující řád a politickou stabilitu. Konzervativní státníci jako například Disraeli, Bismarck a dokonce i car Alexandr III. si však časem uvědomili, že nacionalismus je jejich přirozeným spojencem při udržování společenského řádu a obhajobě tradičních institucí, a stavěli se k němu se stále většími sympatiemi. V moderním období se nacionalismus stal pro většinu konzervativců přímo článkem víry. Ve Spojeném království se to například projevilo v rostoucí antipatii Konzervativní strany vůči evropské integraci. V USA George W. Bush využil tzv. „války proti teroru“ k tomu, aby spojil vojenskou asertivitu s obranou národních hodnot a s demonstrací charakteru národa.

Konzervativní nacionalismus se obvykle projevuje spíše v národních státech už etablovaných než v těch, které se teprve rodí. Konzervativcům nejde ani tak o principiální nacionalismus projevující se všeobecným sebeurčením; před očima mají spíše vidinu společenské soudržnosti a veřejného pořádku ztělesněnou v patriotismu. Pro konzervativce je společnost organická: jsou přesvědčeni, že národy vznikají přirozeně z touhy lidí žít pospolu s těmi, kdo mají stejné názory a zvyky jako oni a také stejně vypadají. Na lidi se hledí jako na tvory omezené a nedokonalé, kteří hledají smysl a bezpečí v národním společenství. Hlavním cílem konzervativního nacionalismu je tudíž zachovat jednotu národa podněcováním vlastenecké loajality a „hrdosti na vlastní zemi“, zejména tváří v tvář podvratné ideji třídní solidarity, hlášané socialisty. Tím, že dělnickou třídu začleňuje do národa, se nacionalismus konzervativcům často jevil jako protilátka proti sociální revoluci. Zvláště dovedně propojoval nacionalismus s konzervativní agendou Charles de Gaulle, v letech 1959–1969 francouzský prezident. De Gaulle apeloval na národní hrdost sledováním nezávislé, dokonce antiamerické obranné a zahraniční politiky a pokusy vrátit do společnosti řád a autoritu a vybudovat mocný stát. **Thatcherismus** byl v jistém smyslu britskou variantou gaullismu: apely na nacionalismus nebo alespoň národní nezávislost v Evropě spojoval s příslibem silné vlády a pevného vůdcovství.

Konzervativní povaha nacionalismu se udržuje dovoláváním se tradic a dějin; nacionalismus se tak stává obranou tradičních institucí

Thatcherismus: ideologický postoj, který zaujala konzervativní britská premiérka Margaret Thatcherová a který se vyznačuje zdůrazňováním volného trhu a silného státu; britská varianta politického projektu Nové pravice.

a tradičního způsobu života. Konzervativní nacionalismus je v podstatě nostalgický, se zrakem obráceným nazpět, zejména na někdejší slávu nebo triumfy národa. Jasným dokladem toho je obecná tendence využívat rituálů a vzpomínkových oslav, jejichž smyslem je prezentovat vojenská vítězství jako charakteristické okamžiky v dějinách národa, stejně jako prezentovat tradiční instituce jako symboly národní identity. Tak je tomu v případě britského nebo přesněji anglického nacionalismu, těsně spjatého s institucí monarchie. Británie (plus Severní Irsko) tvoří Spojené království; jeho hymnou je *God Save the Queen* a královská rodina hraje prominentní roli při národních oslavách typu Dne příměří a státních aktech typu zahajovacího zasedání parlamentu. Konzervativní nacionalismus hraje obzvlášť významnou roli v situacích, kdy se má za to, že národní identita je ohrožena nebo je vystavena nebezpečí, že zeslábně. V mnoha moderních státech pomáhaly tuto formu nacionalismu udržovat při životě otázky spojené s přistěhovalectvím a **nadstátností**. Konzervativní výhrady k přistěhovalectví vyvěrají z přesvědčení, že kulturní rozmanitost vede k nestabilitě a konfliktům. Jelikož se stabilní a úspěšné společnosti musí opírat o sdílené hodnoty a společnou kulturu, je třeba buď výrazně omezit přistěhovalectví, zejména ze společností s odlišnými náboženskými a jinými tradicemi, nebo menšinové skupiny motivovat k asimilaci do „hostitelské“ společnosti. Konzervativní nacionalisty také znepokojuje hrozba, kterou pro národní identitu, a tudíž i pro kulturní pouta uvnitř společnosti představují nadstátní orgány, například EU. Ve Spojeném království se to projevuje v podobě „euroskepticismu“ Konzervativní strany; na evropském kontinentu vyjadřuje obdobně názory škála krajně pravicových skupin typu francouzské Front National. Euroskeptikové nejen že obhajují svrchované národní instituce a vlastní národní měnu, a to s odůvodněním, že jde o životně důležité symboly národní identity; varují také, že „evropský projekt“ je totálně pomýlený, jelikož stabilní politickou jednotu nelze vytvořit z tak velké rozmanitosti národní, jazykové a kulturní.

I když konzervativním politikům a stranám apely na nacionalismus politicky značně prospěly, jejich protivníci občas poukazovali na to, že myšlenky konzervativců vycházejí z nesprávných premis. Za prvé, na konzervativní nacionalismus lze pohlížet jako na jednu z forem elitou provozované manipulace. „Národ“ vynalézají a nepochybně definují političtí vůdcové, kteří ho mohou využívat ke svým cílům. To je nejjasněji patrné za války nebo mezinárodní krize, kdy se k boji „za vlast“ národ mobilizuje citově silně podbarvenými poukazy na vlasteneckou povinnost. Konzervativní nacionalismus může nadto sloužit k podněcování netolerance a bigotnosti. Tím, že trvají na zachování kulturní neporušenosti a čistoty a na udržení vžitých tradic, mohou konzervativci líčit přistěhovalce, resp.

Nadstátnost: schopnost útvarů s nadstátní či globální jurisdikcí vnucovat svou vůli národním státům.

cizince vůbec jako hrozbu a tak podněcovat nebo aspoň legitimizovat rasistické a xenofobní nálady.

Rozpínavý nacionalismus

V mnoha zemích se nacionalismus projevoval především agresivitou a **militarismem**, tedy pravým opakem zásadové víry v sebeurčení národa. Agresivní tvář nacionalismu se ukázala koncem 19. století, kdy se ve jménu slávy národa a jeho „místa na slunci“ evropské mocnosti pustily do „rvačky o Afriku“. Imperialismus konce 19. století se od dřívějších fází koloniální expanze lišil tím, že byl podporován ovzduším lidového nacionalismu: prestiž národa se stále výrazněji spojovala s vlastnictvím impéria a každé vítězství v boji o kolonie se vítalo projevy veřejného souhlasu. Ve Spojeném království se začalo používat nové slovo *jingoism*, **hurávlastenectví**, kterým se měla popsat tato nálada - lidový nacionalismus. Na počátku 20. století rozdělila rostoucí rivalita evropských mocností kontinent na dva ozbrojené tábory - Trojspolek zahrnující Německo, Rakousko-Uhersko a Itálii, a Trojdohodu, k níž patřily Spojené království, Francie a Rusko. Když pak v srpnu 1914 vypukla 1. světová válka, kterou předcházely dlouhotrvající závody ve zbrojení a opakující se mezinárodní krize, propukla ve všech velkých evropských městech bouře nadšení. Agresivní a rozpínavý nacionalismus dosáhl svého vrcholu v meziválečném období, když se autoritářské nebo fašistické režimy Japonska, Itálie a Německa daly cestou imperiální expanze a úsilí o světovládu, která nakonec vyústila ve 2. světovou válku.

Od dřívějšího liberálního nacionalismu se tato forma nacionalismu odlišuje svým šovinismem. Slovo šovinismus je odvozeno od jména Nicolase Chauvina, francouzského vojáka fanaticky oddaného Napoleonovi I. O národech se nemá za to, že si jsou svým právem na sebeurčení rovny; vychází se naopak z názoru, že některé národy jsou díky svým charakteristickým rysům nebo kvalitám nadřazeny jiným. Tyto myšlenky se jasně projeví v podobě evropského **imperialismu**, který se ospravedlňoval ideologií rasové a kulturní nadřazenosti. V 19. století byl značně rozšířen názor, že „bílý“ lid Evropy a Ameriky stojí intelektuálně a morálně výše než „černý“, „hnědý“ a „žlutý“ lid Afriky a Asie. Evropané dokonce prezentovali imperialismus jako jakousi morální povinnost: koloniální národy byly „břemenem bílého muže“. Imperialismus údajně přinášel méně osudem obšťastněným a méně kultivovaným národům světa požehnaní civilizace a zejména křesťanství.

Ještě osobitější formy národního šovinismu ve vyvinuly v Rusku a Německu v podobě **pannacionalismu**. V Rusku nabyly podoby panslavismu,

Militarismus: dosahování cílů vojenskými prostředky nebo šířením vojsku vlastních idejí, hodnot a praktických postupů do společnosti civilistů.

Hurávlastenectví: nacionalistické nadšení nebo oslavná nálada vyvolaná ozbrojenou expanzí nebo imperiálními výboji.

Imperialismus: rozšiřování vlády jedné země na nějakou jinou zemi, ať už nepokrytě politickými prostředky nebo ekonomickým ovládnutím.

Pannacionalismus: jeden z projevů nacionalismu, jehož cílem je sjednotit vzájemně se odlišující lidi expanzí nebo politickou solidaritou (řecké „pan“ znamená všechno nebo všichni).

někdy označovaného jako „slavjanofilský nacionalismus“, který byl zvláště silný koncem 19. a počátkem 20. století. Rusové jsou Slované a mezi nimi a jinými slovanskými národy východní a jihovýchodní Evropy existují jazykové a kulturní vazby. Panslavismus byl definován svým cílem, jednotou všech Slovanů; přitom se mělo za to, že dosažení tohoto cíle je dějinným posláním Rusů. Před rokem 1914 dováděly tyto představy Rusko k narůstajícím konfliktům s Rakousko-Uherskem o kontrolu nad Balkánem. Šovinismus panslavismu vyvěral z víry, že Rusové jsou přirozenými vůdci slovanských národů a že Slované kulturně a duchovně převyšují národy střední nebo západní Evropy. Panslavismus je tudíž protizápadní i protiliberální. Určité formy panslavismu se znovu objevily po zhroucení komunistického panství v Sovětském svazu v roce 1991.

Rovněž tradiční německý nacionalismus vykazoval znaky šovinismu, zrozeného z porážek za napoleonských válek. Spisovatelé typu Fichta a Jahna ostře reagovali na Francii a ideály její revoluce; v polemice s nimi zdůrazňovali jedinečnost německé kultury a německého jazyka, jakož i rasovou čistotu německého lidu. Po sjednocení v roce 1871 nabyl německý nacionalismus vyhraněně šovinistického charakteru. Objevily se nátlakové skupiny jako například Pangermánská liga a Liga válečného námořnictva, které se zasazovaly o těsnější svazky s německy mluvícím Rakouskem a o německou říši, o „místo Německa na slunci“. Pangermanismus byl expanzionistickou a agresivní formou nacionalismu, která předpokládala vytvoření Evropy, ve které budou dominovat Němci. Německý šovinismus se nejnvýrazněji projevil v **rasistických** a antisemitských (viz str. 239) teoriích rozvíjených nacisty. Expanzionistické cíle pangermanismu přijali nacisté s nadšením za své; odůvodňovali je však spíše biologicky než politicky. O tom budeme podrobněji hovořit v 7. kapitole v souvislosti s rasismem.

Nacionalistický šovinismus je živen intenzivně prožívaným, dokonce hysterickým nacionalistickým nadšením. Jednotlivec jako samostatná racionální bytost je odsouván do pozadí přívalem vlasteneckých emocí, nabývajících podoby touhy po agresi, expanzi a válce. Pravicový francouzský nacionalista Charles Maurras (1868–1952) dal tomuto intenzivně prožívanému patriotismu název „integrální nacionalismus“: jednotlivci a nezávislé skupiny ztrácejí svou identitu uprostřed všemocného „národa“, jehož existence a smysl přesahují život kteréhokoli jednotlivce. Takový militantní nacionalismus je často provázen militarismem. Válečná sláva a zisky z válečných výbojů jsou nejpádnějšími důkazy národní velikosti a dokázaly vyvolat intenzivní city věrnosti národu. Civilní obyvatelstvo je tak fakticky militarizováno: podsouvají se mu vojenské hodnoty absolutní

Rasismus: názor, že rozdíly mezi rasami mají politický význam, ať už proto, že rasy by měly žít odděleně, nebo proto, že se vyznačují různými kvalitami, a proto se hodí pro různé sociální role (viz str. 236)

loajality, naprosté oddanosti a připravenosti k sebeobětování. Ve chvíli, kdy je zpochybňována čest či integrita národa, pozbývají životy řadových občanů významu. Takové citové zanícení se zřetelně projevilo v srpnu 1914 a v očích militantních islamistických skupin je možná základem emocionální síly *džihádu* čili (zhruba) „svaté války“.

Nacionální šovinismus je obzvláště přitažlivý pro izolované a bezmocné, kterým nabízí perspektivu bezpečí, sebeúcty a hrdosti. Militantní čili integrální nacionalismus si žádá zesílené vědomí přináležitosti k určité specifické, od jiných odlišné národní skupině. Tento intenzivní nacionalistický pocit je často navozován „negativní integrací“, tedy prezentací jiného národa či jiné rasy jako hrozby nebo nepřítele. Tváří in tvář nepříteli se národ stmeluje a zakouší intenzivní vědomí své vlastní identity a důležitosti. Nacionální šovinismus se tudíž rodí z jasného rozdělení na „oni“ a „my“. Musí existovat nějaké vysmívané a nenáviděné „oni“, aby se živilo vědomí, že my jsme „my“. V politice se nacionální šovinismus často projevoval rasistickými ideologiemi, které dělí svět na skupiny, které jsou „in“, a na skupiny, které jsou „out“. Skupina, která je „out“, slouží jako obětní beránek, na kterého se svádějí všechny nezdary a frustrace skupiny, která je „in“. Není tudíž náhoda, že šovinistické politické názory jsou živnou půdou rasistických idejí. Například panslavismus i pangermanismus se vyznačovaly vyhrčeným antisemitismem.

Protikoloniální a postkoloniální nacionalismus

Nacionalismus se zrodil v Evropě, imperialismus z něj však učinil fenomén celosvětový. Zážitek koloniální nadvlády pomáhal probouzet v lidu Asie a Afriky vědomí přináležitosti k národu a touhu po „národním osvobození“ a vedl tak ke specifickému protikoloniálnímu nacionalismu. Boj proti kolonialismu změnil v průběhu 20. století politickou mapu velké části světa. Na Evropu versailleský systém aplikoval princip sebeurčení, v jiných částech světa se však tento princip velice snadno ignoroval: německé kolonie byly jednoduše převedeny pod britskou a francouzskou správu. V období mezi oběma světovými válkami hnutí za nezávislost stále více ohrožovala až příliš rozsáhlá impéria britské a francouzské. K definitivnímu zhroucení evropských impérií došlo po 2. světové válce. V některých případech to byl sílící nacionalistický tlak, co spolu s klesající ekonomickou výkonností doma přesvědčilo koloniální mocnosti, aby odešly relativně pokojně: tak tomu bylo v roce 1947 v Indii a v roce 1957 v Malajsii. Po roce 1945 se však dekolonizace nezřídka vyznačovala revolucemi a občas i obdobími ozbrojených bojů. Tak tomu bylo například v letech 1937–1945 v Číně (proti Japonsku), v letech 1954–1962 v Alžírsku

(proti Francii), v letech 1946–1954 ve Vietnamu (proti Francii) a v letech 1964–1975 znovu ve Vietnamu (proti USA).

Kolonizující Evropané si v jistém smyslu přinesli s sebou zárodek vlastní zkázy, totiž teorii nacionalismu. Stojí například za zmínku, že mnozí vůdcové hnutí za nezávislost, resp. za osvobození získali své vzdělání na Západě. Nepřekvapuje tudíž, že protikoloniální hnutí často formulovala své cíle jazykem liberálního nacionalismu, připomínajícím Mazziniho či Woodrowa Wilsona. Formující se africké a asijské národy byly ale v situaci, která se značně lišila od nově vytvářených evropských států 19. a počátku 20. století. Pro tyto africké a asijské národy bylo úsilí o politickou nezávislost úzce spjata s vědomím ekonomické zaostalosti a podřízenosti průmyslově vyspělým státům Evropy a Severní Ameriky. Antikolonialismus se tak stal projevem touhy po národním osvobození ve smyslu jak politickém, tak ekonomickém; to výrazně ovlivnilo podobu nacionalismu v rozvojovém světě. Většina vůdců protikoloniálních hnutí v Asii a Africe byla přitahována určitou podobou socialismu – umírněnými a mírumilovnými představami Gándhího a Néhrúa v Indii počínaje a revolučním marxismem vyznávaným Mao Ce-tungem v Číně, Ho Či Minem ve Vietnamu a Fidelem Castrem na Kubě konče. Navenek – jak o tom ještě budeme hovořit – je socialismus spjat spíše s internacionalismem než s nacionalismem. Socialistické ideje byly přesto pro nacionalisty v rozvojovém světě značně lákavé. Za prvé, socialismus je ztělesněním hodnot pospolitosti a spolupráce, které měly již dávno své pevné místo v tradičních předindustriálních společnostech. Ještě důležitější však je, že socialismus a zejména marxismus přicházel s analýzou nerovnosti a vykořisťování, díky níž bylo možno porozumět zkušenostem z časů kolonizace a vystoupit proti koloniální nadvládě.

V 60. a zejména v 70. letech byli nacionalisté v rozvojovém světě přitahováni revolučním marxismem. Vedlo je k tomu přesvědčení, že kolonialismus je prakticky pouhým prodloužením třídního útlatku. Oporu takovému názoru už dříve poskytl Lenin (viz str. 141), který tvrdil, že imperialismus je v podstatě ekonomický fenomén, kdy jde o to, že ve své honbě za ziskem kapitalisté hledají možnosti investovat, lacinou pracovní sílu, levné suroviny a bezpečné trhy. Třídní boj se tak stal bojem kolonií proti vykořisťování a útlatku. Výsledkem bylo, že svržení koloniální nadvlády neznamenal jen dosažení politické nezávislosti; bylo i sociální revolucí skýtající vyhlídky na politickou i ekonomickou emancipaci.

V některých případech se režimy rozvojového světa otevřeně přihlásily k principům marxismu-leninismu. Čína, Severní Korea, Vietnam a Kambodža rychle po získání nezávislosti vyvlastnily cizí majetky

a znárodnily ekonomické zdroje. V těchto zemích vznikly po vzoru Sovětského svazu monopartijní systémy a centrálně plánované ekonomiky. V jiných případech se v afrických a blízkovýchodních zemích zformovala poněkud méně ideologická podoba nacionalistického socialismu. Jasně se to projevilo v Alžírsku, Libyi, Zambii, Iráku a Jižním Jemenu. „Socialismus“ vyhlášený v těchto zemích zpravidla nabyl podoby apelu na sjednocující věc či zájem národa, jímž je ve většině případů hospodářský a sociální rozvoj. Tak tomu například bylo v případě tzv. afrického socialismu, praktikovaného v Tanzánii, Zimbabwe, Angole i jinde. Africký socialismus nevychází ani ze socialismu sovětského typu, ani ze západní sociální demokracie; vychází spíše z tradičních komunitárních hodnot a z touhy podřadit kmenovou rivalitu, která rozděluje, prvořadě potřebě hospodářského pokroku.

V postkoloniálním období se však objevily zcela nové podoby nacionalismu. I když autorita socialismu a zejména přitažlivost marxismu-leninismu od 70. let výrazně klesala, bylo formování nových států ovlivňováno spíše odmítáním západních idejí a západní kultury než snahou je aplikovat. Dokud je Západ považován za zdroj útlaku a vykořisťování, musí postkoloniální nacionalismus hovořit protizápadním jazykem. Jde zčásti o reakci na nadvládu západní a stále více americké kultury a ekonomiky ve značné části rozvojového světa. Hlavním vyjadřovatelem těchto názorů byl náboženský fundamentalismus, zejména politický islám. O tom je řeč v 10. kapitole.

Překonávání nacionalismu

O mnoha různých politických názorech lze říci, že hledí za rámec národa. To platí o každé doktríně či ideologii, která k politické identitě přistupuje z nadnárodního hlediska. Takové ideje jsou vyjadřovány buď v podobě internacionalismu nebo v podobě kosmopolitismu (viz str. 341). V mezinárodní politice prosazoval takové myšlení „idealistický“ proud, pro který je příznačná víra v univerzální morálku a v perspektivu celosvětového míru a spolupráce. Za otce této tradice se často považuje německý filosof Immanuel Kant (1724–1804), který ve svém díle *K věčnému míru* (1795) předvídal jakousi „společnost národů“, založenou na přesvědčení, podle něhož z rozumu a morálky nutně vyplývá závěr, že „nesmí být válka“. Pokud jde o nejdůležitější ideologie, byla tato představa spojována zejména s liberalismem a socialismem; oba tyto směry totiž rozvinuly určitou variantu internacionalismu.

Liberální internacionalismus

Existují v podstatě dvě východiska liberálního internacionalismu. Prvním je obava z „přirozeného stavu“ na mezinárodní úrovni. Liberálové odedávna tvrdí, že sebeurčení národů může být pozhánáním i prokletím. Podporuje sice samosprávu a zakazuje cizí nadvládu, vytváří však také svět suverénních národních států, v němž každý národ může svobodně sledovat své vlastní zájmy, nejspíš na úkor národů ostatních. Liberální nacionalisté nepochybně souhlasili s tím, že konstitucionalismus a demokracie omezují sklony k militarismu a válce; jestliže však suverénní národy, resp. státy působí v podmínkách „mezinárodní anarchie“, sama zdrženlivost nemusí dostačovat k zajištění trvalého míru.

Liberálové obecně navrhovali dva způsoby, resp. dvě cesty, jak zabránit, aby se sáhlo k dobývání a ničení. Prvním je vzájemná závislost států, jejímž cílem je podpořit vzájemné porozumění a spolupráci. Proto se liberálové tradičně stavěli za politiku **volného obchodu**: vzájemná ekonomická závislost znamená, že materiální cena za mezinárodní konflikt je tak velká, že válčení se stává doslova nemyslitelným. Britští „manchesterští liberálové“ 19. století – Richard Cobden (1804–1865) a John Bright (1811–1889) – měli za to, že vzájemná závislost nejen podpoří prosperitu, a to tím, že jednotlivým zemím umožní zaměřit se na výrobu toho, k čemu jsou nejlépe vybaveny, ale také spojí lidi různých ras, vyznání a jazyků, takže vznikne to, čemu Cobden říkal „pouta věčného míru“.

Liberálové rovněž navrhovali, aby se nacionálním ambicím čelilo vytvářením nadnárodních útvarů a orgánů, které by dokázaly vnést pořádek do jinak právo postrádající mezinárodní scény. Tento argument vychází ze stejné logiky jako teorie společenské smlouvy: vláda je řešením problému nepořádku. Tím se vysvětluje Wilsonova podpora prvního, byť nezdařeného pokusu o světovou vládu, Společnosti národů, vytvořené v roce 1919, i daleko širší podpora, které se dostalo její nástupkyni, Organizaci spojených národů, založené na konferenci v San Francisku roku 1945. Liberálové od těchto orgánů očekávali, že vytvoří právem ovládaný systém států, který by umožnil pokojné řešení mezinárodních sporů. Liberálové si jsou ovšem také vědomi, že právo se musí vynucovat, a proto se obvykle stavěli za princip kolektivní bezpečnosti, tj. za myšlenku, že agresí lze nejlépe čelit společným postupem určitého počtu států. Toto stranění nadnárodním útvarům a orgánům se projevuje i v postoji liberálů k takovým organizacím, jako je například Evropská unie.

Druhým východiskem liberálního internacionalismu je pro liberalismus příznačný důraz na jednotlivce a princip individualismu (viz str. 47). Z něho vyplývá, že všichni lidé bez ohledu na rasu, přesvědčení, sociální

Volný obchod: systém, ve kterém obchod mezi státy není omezován cly nebo jinými ochrannářskými opatřeními.

Pojem

Internacionalismus

Internacionalismus je politická teorie nebo praxe, jejímž základem je nadnárodní nebo globální spolupráce. Vychází z univerzalistických předpokladů, pokud jde o lidskou přirozenost; to z ní činí protiklad politického nacionalismu, který zdůrazňuje, nakolik je politická identita utvářena příslušností k národu. Internacionalismus však lze s nacionalismem sloučit, totiž v tom smyslu, že internacionalismus nevyzývá k potlačení nebo odhození národních identit, ale ke spolupráci či solidaritě uvnitř jednotlivých národů nebo mezi nimi. Internacionalismus se tak liší od kosmopolitismu (viz str. 341), který národní loajalitu nepřímo nahrazuje loajalitou globální. „Slabé“ formy internacionalismu lze spatřovat v takových doktrínách, jakými jsou feminismus, rasismus a náboženský fundamentalismus, podle nichž svazky vážící člověka k národu jsou ve srovnání s jinými politickými pouty sekundární. „Silné“ formy internacionalismu zpravidla čerpaly z univerzalistických idejí liberalismu nebo socialismu.

původ a národnost mají stejnou morální hodnotu. Liberálové podporují myšlenku sebeurčení, rozhodně si však nemyslí, že sebeurčení umožňuje národům, resp. státům zacházet se svým lidem zcela podle libosti. Úcta k právům a svobodám jednotlivce je v tomto smyslu vyšší než suverenita národa, resp. státu. Pro liberální individualismus není proto příznačné přání národ, resp. stát jako politický útvar nahradit, ale spíše požadavek, aby národy, resp. státy jednaly v souladu s jakousi vyšší morálkou vtělenou do doktríny lidských práv. Vzhledem k tomu, že lidská práva jsou podle liberálů univerzální a že stanoví minimální standardy skutečně lidské existence, měla by být také základem mezinárodního práva. Tyto názory vyústily ve formulování takových dokumentů, jakými jsou například Všeobecná deklarace lidských práv z roku 1948 a Evropská úmluva o lidských právech a základních svobodách z roku 1956. Z těchto názorů vyplývá rovněž podpora vlády práva v mezinárodním měřítku, vynucované takovými institucemi, jakými jsou například Mezinárodní soudní dvůr a Mezinárodní trestní soud.

Socialistický internacionalismus

Socialisté mají ještě větší sklon zásadně nacionalismus odmítat než liberálové; jsou totiž přesvědčeni, že nacionalismus plodí zášť a konflikty a že je ve své podstatě pravicový. To sice moderním socialistům nebránilo, aby se – ať už byli u moci nebo o moc usilovali – s národním státem smířili, vedlo je to však k tomu, aby přinejmenším ve své rétorice přistupovali

Lev Davidovič Trockij (1879–1940)

Ruský marxista, politický myslitel a revolucionář. Zprvu byl Leninovým kritikem. V roce 1905 stál v čele petrohradského sovětu. V roce 1917 se přidal k bolševikům a stal se komisařem zahraničních věcí, později komisařem obrany. Po Leninově smrti byl Stalinem vymanévrován, v roce 1929 vypovězen ze Sovětského svazu a v roce 1940 v Mexiku na Stalinův příkaz zavražděn.

Jádrum Trockého teoretického příspěvku k marxismu je teorie permanentní revoluce, podle níž socialismus může být v Rusku nastolen, aniž by Rusko muselo projít buržoazním stadiem vývoje. Trockismus se obvykle spojuje s neochvějnou věrností internacionalismu a s odporem vůči stalinismu, ve kterém Trockij spatřoval hrozbu byrokratizace. Toto vše Trockij prezentoval ve své knize *Zrazená revoluce* (1937).

k internacionalismu jako k jakémusi článku víry, ne-li základní hodnotě. Nejjasněji to bylo vidět na marxistickém socialismu. Marxismus si tradičně přisvojoval určitou formu proletářského internacionalismu, jehož základem byla myšlenka, že třídní solidarita je silnější a politicky významnější než národní identita. V *Komunistickém manifestu* (1848) Marx (viz str. 138) napsal: „Dělníci nemají vlast. Nelze jim vzít to, co nemají. Jelikož proletariát musí nejprve dobýt politického panství, pozvednout se na třídu národní a konstituovat se jako národ, je tím sám ještě národní, třebaže nikterak ve smyslu buržoazie.“

Marx nepředpokládal, že dělnická třída bude národní „v buržoazním slova smyslu“; tím chtěl říci, že dělnická třída, která uznává bratrství všech proletářů, překročí to, čemu Engels říkal „národní egoismus“. V *Komunistickém manifestu* je to vyjádřeno velice srozumitelně slavnými závěrečnými slovy „Proletáři všech zemí, spojte se“. Socialismus má tudíž mezinárodní povahu, vyplývající ze samé jeho podstaty. Nejen že proletářská solidarita nutně překračuje hranice národů, resp. států; jde i o to, jak zdůraznil Marx, že vznikem světových trhů se kapitalismus změnil v mezinárodní systém, jemuž se může postavit jedině hnutí vskutku mezinárodní. Proto Marx pomáhal v roce 1864 založit Mezinárodní dělnické sdružení, tzv. První internacionálu. Druhá čili „socialistická“ internacionála byla založena v roce 1889 a obnovena v roce 1951. Třetí internacionála čili „Kominternu“ založil v roce 1919 Lenin, konkurenční Čtvrtou internacionálu v roce 1936 Lev Trockij, hlavní kritik Stalinovy linie „socialismu v jedné zemi“.

Socialisté však jen zřídka spatřovali v proletářském internacionalismu konečný cíl. Jejich snahou nebylo svět rozdělený národnostně

nahradiť světem rozděleným tříděně, ale mezinárodním tříděním bojem nastolit mezi všemi národy světa harmonii a spolupráci. Socialistický internacionalismus je tedy konec konců založen na myšlence společného lidství. Jde o myšlenku, podle níž je lidstvo spjato pouty vzájemných sympatií, soucitu a lásky, vycházejícími z víry, že to, co lidi spojuje, je silnější než to, co je rozděluje. Nazíráno takto, socialisté neodmítají nacionalismus jen jako jednu z forem buržoazní ideologie, která zakrývá rozpory kapitalismu i ostatních tříděných společností, ale odmítají ho také proto, protože vede lidi k popírání jejich společného lidství. Pro socialisty tudíž internacionalismus nejspíš neznamená jen spolupráci mezi národy v rámci mezinárodního práva, ale také radikálnější a utopičtější cíl, jímž je „rozpuštění“ národů a poznání, že existuje jen jeden svět a jen jeden lid.

Nacionalismus v 21. století

Jen málo politických ideologií muselo tak dlouho čelit proroctvím o svém bezprostředně hrozícím zániku jako nacionalismus. Už v roce 1848 Marx prohlásil, že „rozdíly mezi národy a antagonismy mezi lidem různých zemí ustupují každým dnem více a více do pozadí“. Podobně po 1. světové válce se často hovořilo o smrti nacionalismu jako projektu, podle něhož by bylo možno budovat nové státy; přebudování Evropy pak ovšem proběhlo na základě principu sebeurčení národa. Nejinak tomu bylo po 2. světové válce i poté, co proběhl proces dekolonizace v Africe, Asii a jinde. Byl-li jednou vytvořen svět národních států, jaká další role pak nacionalismu zbude? Kromě toho se během 20. století zdálo, že postupující internacionalizace ekonomického i politického života učinila národ nadbytečným. Světové politice začaly dominovat mezinárodní organizace, od OSN po Evropskou unii a od Světové obchodní organizace po Mezinárodní měnový fond, které ponechávaly stále méně rozhodnutí v rukou jednotlivých národů, resp. států. Jakou roli budou národy, resp. státy hrát v globalizovaném světě?

Globalizace měla dalekosáhlý vliv jak na národní stát, tak na politická učení založená na myšlence národních odlišností. Vedla například ke vzniku propojené globální ekonomiky, která znamená, že materiální blahobyt často určují spíše investiční rozhodnutí nadnárodních firem než postupy národních vlád. Pokud jde o kulturu, globalizace provázená růstem letecké dopravy, zahraniční turistiky, satelitní televize a internetu znamená šíření společnosti, jejíž hnací silou je trh; někdy se v této souvislosti říká, že svět se „macdonaldizuje“. Lze ještě národy považovat za smysluplné

entity, jestliže lidé v různých částech světa chodí na stejné filmy, sledují stejné televizní pořady, jedí totéž, baví se týmiž sporty apod.? Půjde-li tento vývoj nezadržitelně kupředu, bude 21. století nepochybně svědkem definitivního zániku politického nacionalismu.

Přesto jsou zde minimálně dva faktory, které naznačují, že národ si svůj politický význam podrží. Za prvé, existují důkazy, že právě oslabováním tradičních občanských a národních pout může globalizace napomáhat vzniku svou povahou etnických a někdy i agresivních forem nacionalismu. Není-li už národní stát, jak ho známe, s to generovat smysluplnou kolektivní identitu, mohou jeho místo zaujmout „partikularismy“ založené na regionu, náboženství, etnicitě nebo rase. Ve velmi vyhrocené podobě se to už stalo v podobě etnických konfliktů v mnoha částech někdejšího sovětského bloku, zejména v bývalé Jugoslávii; zřejmé to však je i v podobě odstředivých nacionalismů, které se ujaly v takových zemích, jako jsou Spojené království, Španělsko, Itálie a Belgie.

Za druhé, globalizace může dát projektu národa nový obsah a význam, totiž hledání a vytyčování budoucnosti národů ve stále globalizovanějším a vzájemně závislejších světě. V tomto smyslu globalizace nejen nemusí zbavit národy významu; může je také nutit, aby se znovu „vynalezly“ a nadále byly pro společnosti zdrojem sociální soudržnosti a identity, pravda v kontextu stále proměnlivějším a soutěživějším. Státy jako Singapur, Malajsie, Austrálie, Nový Zéland a Kanada už absolvovaly, každý po svém, proces sebeafirmace, když se snažily své národní identity přetvořit spojováním prvků minulosti s orientací především na budoucnost.

Otázky k diskusi

- ▶ Vyvíjejí se národy „přirozeně“, nebo jsou jaksi vyráběny?
- ▶ Proč se často zaměňovaly národy a státy?
- ▶ Čím se nacionalismus liší od rasismu?
- ▶ V jakém smyslu je liberální nacionalismus zásadový?
- ▶ Proč spatřovali liberálové v nacionalismu protilátku proti válce?
- ▶ Jsou všichni konzervativci nacionalisté? Jestliže ano, proč?
- ▶ Proč a čím se nacionalismus rozvojového světa lišil od nacionalismu světa vyspělého?
- ▶ Učinila globalizace nacionalismus irelevantním?

Doporučená literatura

Brown, D., *Contemporary Nationalism: Civil, Ethnocultural and Multicultural Politics* (London: Routledge, 2000). Jasný a podnětný přehled různých přístupů k nacionalismu i různých forem nacionalistické politiky.

Hearn, J., *Rethinking Nationalism: A Critical Introduction* (Basingstoke a New York: Palgrave Macmillan 2006). Novátorská, široce pojatá studie, která kriticky hodnotí přístupy k povaze a původu nacionalismu.

Hobsbawm, E. J., *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth and Reality* (Cambridge a New York: Cambridge University Press, 1990). Dobrý a přístupný úvod do problematiky.

Hutchinson, J. a A. D. Smith (eds), *Nationalism* (Oxford a New York: Oxford University Press, 1994). Tematicky široký a užitečný soubor statí a vybraných pasáží z literatury, který informuje o diskusích týkajících se podstaty, vývoje a významu nacionalismu.

Özkirmli, U., *Contemporary Debates on Nationalism: A Critical Engagement* (Basingstoke a New York: Palgrave Macmillan, 2005). Srozumitelné vylíčení klasických i moderních příspěvků do diskusí o nacionalismu, napsané ze skutečně internacionálních pozic.

Smith, A. D., *Nationalism: Theory, Ideology, History* (Cambridge a Malden, MA: Polity Press, 2001). Srozumitelný a podnětný úvod do problematiky nacionalismu a jeho různých projevů.

Spencer, P. a Wollman, H., *Nationalism: A Critical Introduction* (London a Thousand Oaks, CA: Sage, 2002). Velice užitečný přehled klasických i současných přístupů k nacionalismu, zabývající se všemi hlavními problémy, teoriemi a diskusemi.